

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 138 2017

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda Rugg

Göteborg: Lisbeth Larsson

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius

München: Annegret Heitmann

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Tartu: Daniel Sävborg

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Jon Viklund (uppsatser) och Sigrid Schottenius Cullhed (recensioner)

Biträdande redaktör: Annie Mattsson och Camilla Wallin Bergström

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av Vetenskapsrådet och Sven och Dagmar Saléns Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2018 och för recensioner 1 september 2018. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-37-7

ISSN 0348-6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2018

skapandet och påtala begränsningarna i en referentiell läsning av diktjaget.

Hästbackas essä fungerar som en katalysator. Merparten av de andra essäerna förhåller sig till den, samtidigt som de sticker iväg åt olika håll på ett sympatiskt vis. Så detta är litteraturvetenskapande när det är som bäst: undersökande, kritiskt men generöst mot föregångare, i dialog med de samtida. Man känner en god seminarieanda stiga upp mellan raderna. Denna styrka kan emellertid också ses som en svaghet hos boken: det råder ibland en väl stark konsensus om att Deleuzes och Guattaris tänkande är det som bäst kan öppna upp de södergranska dikterna. Å andra sidan är Gustav Borsgårds essä ett exempel på hur långt man kan komma i diskussioner om kvinnlig subjektivitet om man hänvänder sig till feministiska teoretiker.

Likaså svävar Althussers ande över många av antologins essäer: hur kan subjektet vara fritt när det per definition är underkastat, *subiectus*? Subjektet konstitueras genom att svara på en interpellation där det kallas vid namn. I samma ögonblick som vi blir talande subjekt godtar vi alltså vår egen underordning inom en viss ideologi. Gustav Borsgård (ständigt denne Borsgård!) pekar emellertid på den av Judith Butler formulerade möjligheten att ”svara dåligt” på interpellationen, eller provokationen, vilket åstadkommer en förskjutning åt ett nytt håll. Varje individ har möjlighet att förskjuta gränserna för sin identitet genom att felcitera, härma dåligt eller överdriva de upprepade, performativa språkhandlingarna. Detta skevande skapar förutsättningar för en möjlig agens hos subjektet.

Antologin rymmer alltså variation och spännande motsättningar. Ragnar Haake gör för ett ögonblick jaget i ”Vierge moderne” till kartesian (!) eftersom dess väsen består i tänkandet och i ett avvisande av det materiella, medan Gustav Borsgård i samma dikt finner ett kroppens återvändande.

Också diktens etiska implikationer ger i antologin upphov till intressanta spänningar. En nussbaumsk läsaridentifikation med det möjliga och potentiella i dikten står emot en etik som bygger på ett (icke-)möte med det obekanta, det ovetbara, det som inte går att känna igen sig i och som just därför bidrar till ett etiskt förhållande till den Andre.

Hästbackas tes till trots är det svårt att undgå att diskutera diktjaget som ett referentiellt jag, visionärt, apoteoserande, paradoxalt och så vidare. Somliga försöker komma runt problemet genom

att tala om stilen i stället, andra genom att göra metatextuella läsningar, men så fort subjektivitet (allas vår) och intersubjektivitet (relationen till läsaren) dras in i resonemanget är det lätt att återigen hamna i diskussioner om diktjagets bestämningar (om än i oändligt antal). På så sätt kan man säga att de läsarorienterade tolkningarna har en viktig poäng i betonet av att diktjaget skapas av läsaren. Detta medgivande torde vara mycket viktigt: vi har svårt att tala om Ediths ”jag” avskilt från oss själva.

Antologin lyckas hursomhelst verkligen sätta Ediths ”jag” i gungning och även den tidigare forskning som ibland stelnat i en idealiserande rörelse. Denna idealisering kan dekonstrueras och öppna upp för ett diktjag med språklig makt att omdefiniera, eller rucka på, könets – den könade subjektivitetens – bojar utan att förneka sin sårbarhet.

Cecilia Annell

Jimmy Vulovic. *Propagandans berättarteknik*. Eureka – Ellerströms akademiska 53, Ellerströms. Lund 2016.

Jimmy Vulovic disputerade 2009 på en avhandling om Eyvind Johnson och Rudolf Värnlund. I hans artikelproduktion framträder ett intresse för journalistik och arbetarlitteratur. Dessa intresseområden är tillsammans med den av Vulovic 2013 utgivna handboken *Narrativanalys* mycket lämpliga utgångspunkter för det forskningsfält som han på senare år inriktat sig på och inom vilken han i rask takt publicerat tre arbeten: *Reform eller revolt: litterär propaganda i socialdemokratisk, kommunistisk och nationalsocialistisk press* (2013), *Propagandans berättarteknik* (2016), som här ska kommenteras, samt *Propaganda: historia, teori och analys* (2017).

I ett inledande avsnitt introduceras bokens frågeställningar och diskuteras som brukligt är bland annat teori, metod och material. Vulovic understryker att syftet denna gång inte är en historisk framställning eller att diskutera de ideologier som ligger bakom den kommunistiska respektive nazistiska propagandan. Målet är istället att genom att inrikta sig på formella aspekter söka efter likheter mellan dessa två typer av propagandistisk kommunikation. Jämförelserna mellan den kommunistiska och den nazistiska propagandan ska sedan leda fram till ”några generella slutsatser om propagandans berättarteknik” (10). En kort historisk exposé som låter läsaren stifta bekantskap med Le-

nin och Hitler som propagandister leder fram till den visserligen föga förvånande slutsatsen (och utgångspunkten) att ”tydlighet” är den effektiva propagandans grundregel (29). Propagandan definieras härefter i anslutning till Michail Bachtin som monologisk – som motsatsen till dialogism. Realismen är ett ideal inom både den kommunistiska och den nazistiska estetiken. Där 1800-talsrealismen och naturalismen rörde sig i riktning mot en ”värderingsneutral avbildning” handlar det för kommunistiska och nazistiska propagandister däremot om ”en form av idealistisk realism”, menar Vulovic, ”där respektive ideologi redan från början är en inympad förutsättning för det som däri betraktas som ’realistiskt’” (32 f.). En jämförelse med 1800-talets idealrealism hade här kunnat ge intressanta resultat.

Några av de viktigaste utgångspunkterna för undersökningen har Vulovic funnit i Susan Rubin Suleimans *Authoritarian Fictions: The Ideological Novel as a Literary Genre* (1993), Jacques Elluls *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes* (1973), Roland Barthes *The Reality Effect* (1986), Peter Kenez *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929* (1985) samt hos Seymour Chatman – först och främst i *Story and Discourse* (1980), men också i *Coming to Terms* (1990). Från dessa föregångare hämtar Vulovic både metodiska utgångspunkter och praktiska analysredskap. I anknytning till Susan Rubin Suleiman och klassisk retorik diskuterar han bland annat exempelberättelsens former och funktioner och dess teleologiska struktur, som exempelvis yttrar sig i form av redundans på olika berättarnivåer. Också Seymour Chatmans begrepp *slant* och *filter* används för att diskutera hur berättandet anpassas till propagandans syften. Från Jacques Ellul hämtar Vulovic dels idén om propagandans ”dubbla tilltal”, dess sökande efter skärningspunkten mellan reella individer och abstraktare kollektiv, dels distinktionen mellan ”vertikal” agitationspropaganda och ”horisontell” integrationspropaganda – båda intar en central ställning i undersökningen. Roland Barthes diskussion av *The Reality Effect* tjänar tillsammans med Wayne C. Booths diskussion av det detaljerade berättandet i *The Rhetoric of Fiction* som ”kontrastbild till propagandan” (35).

Den forskning som Vulovic anknyter till och bygger vidare på är således internationell; hans material är däremot i högsta grad svenskt, nämligen sådan litteratur som ”stod under Sveriges kommunistiska partis och Sveriges nationalsocialistiska ar-

betarpartis direkta publiceringskontroll under mellankrigstiden” (32). Detta innebär texter publicerade i partiorgan som kommunistiska *Den unge kamraten*, *Stormklockan* och *Folkets Dagblad* och nationalsocialistiska *Stormfacklan* och *Den svenske nationalsocialisten*. Urvalet motiveras först och främst med att propagandamaterialet härigenom får en tydlig publiceringskontext.

I kapitlet ”Individen i massan” inriktar sig Vulovic bland annat på gestaltningen av ”de ur propagandasynpunkt positiva hjältarna” (46). Han visar här med utgångspunkt i Elluls diskussion av propagandans dubbla tilltal att också de svenska propagandatexterna söker ett tilltal som gör det möjligt för individen att identifiera sig med ett större kollektiv. Detta kräver en balansgång: å ena sidan gäller det att inte göra detta kollektiv alltför anonymt, utan att skapa ”igenkänningsfaktorer”, å den andra att inte göra det kommunicerade alltför specifikt och ”inriktat på erfarenheter som inte är enkelt generaliserbara” (41 f.). Ett grepp som kan främja identifikationen är att ge de förebildliga litterära karaktärerna obestämda ”typ-, kategori- och förnamnsbenämningar” som ”Sven” (utan efternamn), ”sonen” eller ”en svensk pojke” (58). Sådana retoriska grepp – ett annat är begagnandet av vissa fasta formler för personteckningen – blir sedan byggstenar i ett monologiskt berättande där protagonisten utvecklas från okunskap till upplysning om ”sanningen” – vilket i nästa led inbjuder läsaren till en motsvarande, av identifikation styrd bildningsgång.

Denna avidentifiering av de exemplariska karaktärerna är raka motsatsen till en psykologiserande litterär dialogism som genom komplexitet, motsägelsefullhet och öppenhet ständigt sätter läsaren på tolkningsprov. Den gör istället karaktärerna endimensionella och reducerar dem till en instrumentell eller teleologisk funktion. Detta var naturligtvis inte någon socialistisk (eller nationalsocialistisk) berättarteknisk innovation. Tekniken kan föras tillbaka till martyrier och helgonberättelser, och den har sina motsvarigheter också i hjälteeposet och i sagoberättandet. Allt som händer och allt som tidigare hänt karaktärerna i den berättande propagandan är ”teleologiskt underordnat och framåtsyftande mot det propagandabudskap som förmedlas”, sammanfattar Vulovic (64), och konstaterar att detta är ett mycket tydligt exempel på det som Bachtin kallar monologisk litteratur.

Följande kapitel, ”Röster från kampen”, uppmärksammar inledningsvis propagandatexternas

gestaltning av fiendebilder. En stor del av det här diskuterade propagandamaterialet utgörs av i partiorganen publicerade brev. Här blir det dubbla tilltalet mycket tydligt. Breven (exempelvis från frivilliga vid den tyska östfronten) är ju riktade dels till en ursprunglig (autentisk eller fiktiv) mottagare, dels till läsarna av tidningen. Naturligtvis är brevens ”vittnesutsaga” också ett mycket gammalt retoriskt grepp för att vinna auktoritet eller trovärdighet – Vulovic hänvisar i sammanhanget bland annat till Aristoteles. I sin diskussion av soldatbrevet visar han också hur metaforiken bidrar till propagandasyltet. Kampen mellan kaos och ordning är en återkommande bild, liksom avhumanisering och demonisering av fienden. Återigen kan linjerna föras långt tillbaka i tiden; de båda världskrigens ”propaganda of atrocity” har sin motsvarighet under medeltidens korståg liksom till exempel i boerkrigen, konstaterar Vulovic (113).

Brevmaterialet rymmer också brev från exemplariska hjältar i kampen. Ett exempel är *Stormklockans* publicering av den stupade Spanienfrivillige Karl Ernsteds sista frontbrev. Ernstedt presenteras i den redaktionella texten både som hjälte och som en god kamrat, och läsarna uppmanas att fortsätta den kamp han så förtjänstfullt har fört: ”Så låt oss därför, medan vi sänker våra fanor i sorg över en stupad hjälte och kamrat, svära att föra det verk till seger, åt vilken han vigde sitt liv” (126).

De publicerade breven ger också exempel på den typ av propaganda som inte är vertikal utan horisontell, som inte är agitatorisk utan integrativ. Vulovic hämtar exempel från den kommunistiska barntidningen *Den unge kamraten* och visar hur mönstren formats i Proletkults kampanjer för att uppmuntra arbetarna att i skrift berätta sina egna livshistorier. Idealet var här en horisontell kommunikationssituation, där ”jämlingar med ungefär samma erfarenheter och mål kommunicerar med och påverkar varandra, skolar varandra, i en specifik riktning, samtidigt som en föreställning om samhörighet stärks hos individerna som är en del av gruppen” (141).

I kapitlet ”Rapporter från framtiden” diskuterar Vulovic propagandatexternas idealiserande skildringar av ett kommunistiskt respektive national-socialistiskt samhälle och dess ledare – ofta i form av resereportage. Här liksom i flera tidigare fall visar det sig att propagandan har tydliga beröringspunkter med den religiösa sfären – profetia och uppenbarelserna är här flitigt begagnade grepp. Särskilt i de nationalsocialistiska texterna är de profe-

tiska uppenbarelserna vanliga, konstaterar Vulovic. Ett exempel är en novell publicerad i *Stormfacklan* 1935, där den unga arbetarpojken Sven för första gången ser och hör nazistledaren Sven Olov Lindholm tala. Scenen är infogad i ett proleptiskt narrativ, där berättaren leder läsaren genom att i förväg berätta om vad som ska komma att hända – i det här fallet att Sven också kommer att bli nazist. Men det proleptiska berättandet är förstås också mycket vanligt i den kommunistiska propagandan. På båda sidor använder man den allvetande berättarens auktoritet för att armera den teleologiska strukturen.

En av bokens huvudpoängar är påvisandet av de stora likheterna mellan den kommunistiska och den nationalsocialistiska propagandas former. Intressantare än dessa så att säga ofrånkomliga motsvarigheter i den propagandistiska kommunikationen är trots allt de *skillnader* som på några ställen framträder – de är visserligen oftare av tematisk än av formell karaktär. Ett exempel är en iakttagelse om litteraturens roll i den kommunistiska respektive nationalsocialistiska propagandan. Hos nazisterna framträder tydligt en antiintellektualistisk misstro mot boklärdom, medan i den kommunistiska propagandan böcker och vetenskap är positiva värden knutna till rationalism och vetenskaplig socialism (54 f.). Både hos nazister och hos kommunister hyllas arbete och arbetare, men i båda fallen snarare genom ”idylliserande visioner om arbetets utvecklande och frigörande egenskaper än realistiska bilder” (169). En viktig skillnad är dock den att den teknikdyrkan som var mycket framträdande i den kommunistiska propagandan är betydligt mindre vanlig i den nazistiska. Här hyllade man istället gärna lantarbetare i harmoni med naturen; istället för de traktorer som är vanliga i de sovjetkommunistiska framställningarna möter vi här ofta ”åldriga verktyg och redskap” (169). I båda fallen använder man sig av en typ av realism som inte alls syftar till att återge verkligheten utan styrs av ett ur ideologin sprunget ideal.

Vulovic framhåller själv att de texter han diskuterar inte är svåranalyserade – propagandan förutsätter som sagt tydlighet, vilket gör inte bara den ideologiska tendensen utan också de berättartekniska greppen tämligen lättåtkomliga. Med tanke på greppens relativa genomskinlighet blir analysen emellanåt onödigt ingående, med viss risk för att slutsatserna drar mot det självklara. Diskussionen av somliga noveller och brev kunde därför med fördel ha koncentrerats. Icke desto mindre har genomgången av de återkommande formella greppen de-

finitivt sitt intresse – den kommer säkert att kunna tjäna väl som utgångspunkt för jämförelser bakåt och framåt i tiden liksom för den som vill göra en mer ingående analys av propagandan under någon annan tid. Framställningen har dock vissa problem, som jag förmodar åtminstone delvis har att göra med det ambitiösa projektet att analysera propaganda i tre separata böcker. Den formella renodlingen gör denna studie, läst separat från de övriga, torrare än vad den skulle ha behövt vara. Som väl är innehåller den dock här och var avvikelser från den formella principen i form av tematiska iakttagelser, såväl som avvikelser från fokuseringen på mellankrigstiden genom jämförelser med dagens propaganda.

Vulovic behärskar sitt material väl och hans framställning är tydlig och genomgående lätt att följa. Dispositionen är däremot problematisk. Vad som egentligen är respektive ämne för de tre kapitlen förblir alltför länge oklart, gränserna mellan dem är inte alltid tydliga, och åtskilliga upprepningar förekommer. De intressanta korta utvecklingarna till exempelvis Tegnér's "Svea" (hämndretorik), till bloggar med tillhörande kommentarsfunktioner (propagandans dubbla tilltal), till tal hållna av Annie Lööf och Stefan Löfven (vittnesut-sagens retorik) och till på Facebook-sidan *Free Joel* publicerade brev från den fängslade vänsteraktivisten Joel Bjurströmer Almgren (uppoffringsretorik) visar dock med all önskvärd tydlighet att den berättartekniska analysen av mellankrigstidens propaganda har en stor komparativ potential. Författaren konstaterar själv i bokens avslutande mening att vi lever i en tid, "där propagandans berättarteknik i till och med högre grad än under mellankrigstiden är en viktig maktfaktor" (203).

Claes Ablund